

Sémantická mapa: příklad Ústí nad Orlicí

ROBERT OSMAN

Ústav geoniky AV ČR, v. v. i., Brno, Česko (Institute of Geonics, Academy of Sciences, Brno, Czechia); email: osman@mail.muni.cz

ABSTRACT **Semantic map: the case of Ústí nad Orlicí** – The paper presents a method of creating a semantic map which follows up the tradition of mental mapping. The first step in the construction of a semantic map is a spatial definition of the shared image of a place/town. The second step is selection of the words and phrases that fit the shared meaning of a place/town. The third step then is their localization in the “underlying map”. The size of individual expressions indicates the frequency with which the place was named so or to what extent the designation was shared among the respondents. Then the final step is “regionalization” of the space based on semantic proximity of the words used to describe individual locations. The semantic map method is presented using the example of the town of Ústí nad Orlicí. The empirical material is based on 21 interviews conducted in the town of Ústí nad Orlicí between January and September 2013.

KEY WORDS image of the town – mental map – semantic map – qualitative methodology – Ústí nad Orlicí

OSMAN, R. (2016): Sémantická mapa: příklad Ústí nad Orlicí. Geografie, 121, 3, 463–492.
Do redakce došlo v dubnu 2015, přijato do tisku v únoru 2016.

© Česká geografická společnost, z. s., 2016

Úvod

Příspěvek představuje metodu sémantické mapy, která svou inspiraci čerpá z geografie a lingvistiky a propojuje tak geografickou tradici mentálního mapování s lingvistickou tradicí sémantického pole. Označení sémantická mapa tak představuje výsledek jakéhosi kompromisu mezi těmito dvěma tradicemi. Sémantika zde není chápána v běžném kartografickém slova smyslu (sémiologie), tedy ve smyslu vztahu znaku a jeho významu (Drápela 1983, Pravda 1990, Bertin 2011), ale v lingvistickém významu, tedy ve smyslu vztahu slova a jeho významu (Nalimov 1981, 1985). Označení mapa poté vyjadřuje ono propojení lingvistické sémantiky s prostorem. Sémantickou mapu, tak nelze považovat za mapu v přísném kartografickém smyslu. Neobsahuje měřítko, není opatřena legendou, nerespektuje základní kartografické principy. Označení mapa je tak užíváno s určitou mírou nadsázky vycházející z tradice mentálního mapování a ze samotného označení subjektivního obrazu prostoru jako mentální mapy. Nejedná se tak o metodu primárně kartografickou ale sociálně-geografickou.

Představení nové metody sémantické mapy však nesleduje pouhé rozšiřování portfolia sociálně-geografických metod, ale představuje reakci na celou řadu otázek spojených se studiem významu prostoru. Sémantická mapa tak přímo reaguje na kritiku urbanisticky koncipovaných mentálních map, které se opírají výhradně o fyzickou strukturu prostoru (Lynch 1960), na kritiku popisu mnohoznačného prostoru skrze jednoznačné a předdefinované kategorie (Gould 1973; Gould, White 1980), kritiku neporovnatelnosti jednotlivých mentálních map (Kyčlová-Tihonová, Bláha 2013), kritiku obtížné syntézy tohoto empirického materiálu (Svozil 2007; Hynek a kol. 2009) a kritiku interpretace mentální mapy bez přítomnosti jejího autora (Bláha, Soukup, Balcerová 2011). Sémantická mapa se touto kritikou inspiroje, ve své konstrukci se na ni snaží reagovat a nabídnout její adekvátní řešení.

Metoda sémantické mapy vychází ze sociálně konstruktivistické epistemologie a jako taková staví na předpokladu, že místu není jeho význam a priori dán, ale že je ustavován, sdílen a reprodukován prostřednictvím sociálních praktik (Berger, Luckmann 1999). Sémantická mapa tak umožňuje odhalit slova, která jsou s určitými místy spojována, asociována a kterými jsou v konečném důsledku i popisována. Oproti mentální mapě se však nejedná o individuální dílo vybraného respondenta, ale o výsledek analýzy rozhovorů s větším počtem respondentů. Název sémantická mapa, tak představuje označení, jak pro samotnou syntézu výsledků (mapu společensky sdílených významů místa), tak pro metodu její konstrukce. Hlavním cílem příspěvku tak je představit metodu sémantické mapy, přičemž dílčí cíle byly stanoveny takto: (1) popsat způsob konstrukce sémantické mapy, (2) na příkladu města Ústí nad Orlicí ilustrovat její aplikaci a tak (3) představit systematický způsob studia významu míst.

Struktura příspěvku odpovídá stanoveným cílům. Nejprve jsou diskutovány obě myšlenkové tradice, z kterých sémantická mapa vychází – mentální mapa a sémantické pole. Jako první je představen historický vývoj konceptu mentální mapy. Diskuse se úžeji zaměřuje na popis dvou vývojových větví mentálního mapování a jejich slabé stránky. Podrobně je diskutován jednostranný důraz na význam odvozený od fyzické struktury místa, respektive absence sociálního významu místa a neschopnost pracovat s více vrstevnatým a víceznačným významem jednoho místa. Jako druhá je představena tradice sémantického pole umožňující práci s mnohoznačným významem jednoho místa. Propojení mentální mapy se sémantickým polem tak sémantické mapě umožňuje prezentovat skupinu slov, kterými je určité místo popisováno a dokonce i pravděpodobnost, se kterou může být daný pojem pro popis místa použit. Po této úvodní diskusi teoretických východisek následuje obecně metodická kapitola o konstrukci sémantické mapy a metodická kapitola o sběru a zpracování empirického materiálu použitého pro ilustraci použití sémantické mapy prezentované v druhé části příspěvku. Hlavní výsledky jsou pak shrnuty v závěru samotného příspěvku.

Mentální mapa

Pojem *mentální mapa* se nejen mezi behaviorálními geografy ujal jako určitý zobecnující termín zastřešující nejrůznější způsoby organizace prostorových znalostí. Tento pojem se však nevynořil „odnikud“, neustavil se najednou. Jeho vznik má svou vlastní historii, kterou lze vysledovat a popsat. Dříve než pojem mentální mapa vůbec vznikl, můžeme v literatuře vypořadovat celou řadu poznámek odkazujících na jeho význam. Už na přelomu 19. a 20. století se v kulturních studiích antropologů a etnografů objevují popisy věnující se tomu, jak různí aktéři využívají prostor odlišnými způsoby. Alexandr Romanovich Lurija (1902–1977), významný ruský neurolog, ve své knize *Malá kniha o velké paměti* (Lurija 1987) popisuje člověka, který si dokázal zapamatovat cestu z domova do laboratoře jen podle vůní (Lurija 1987, Černoušek 2002). Na začátku 20. století se vedoucím oborem v této oblasti postupně stává behaviorální psychologie, která způsoby orientace v prostoru studuje pomocí pohybu krysy v bludišti. Čelním představitelem behaviorální psychologie se v tomto období stává americký psycholog Edward Chace Tolman (1886–1959), který v roce 1930 poprvé publikuje výsledky laboratorního výzkumu prostorové orientace. Vypořadoval, že krysa dokáže najít alternativní cestu za potravou, i když je její naučená cesta zablokována, prodloužena nebo jinak znesnadněna. Tolman výsledky tohoto pozorování interpretoval tak, že si krysa při pohybu po bludišti postupně osvojuje konfiguraci celého bludiště. Neomezuje se pouze na informace o jediné cestě vedoucí k potravě, ale vnímá i obecnější informace o vztahu mezi počátkem (vstup do bludiště) a koncem cesty (místo s potravou). To

jí podle Tolmana umožňuje obejít zablokované cesty, aniž by se ztratila (Tolman, Honzik 1930 in Kitchin, Blades 2002).

Ve třicátých letech dospívá k obdobným závěrům i německo-americký psycholog Kurt Lewin (1890–1947), který v roce 1935 formuloval *teorii pole* a rok nato publikoval své dnes již klasické dílo *Principles of Topological Psychology*. *Pole*, resp. *psychologické pole* Lewin chápe jako jedince v jeho aktuálním psychologickém prostředí, které pro něj v dané situaci má nějaký význam (Lewin, Cartwright 1951). Zavádí tak novou entitu, která nevyžaduje oddělování subjektu od objektu, a to jedince v jeho aktuálním psychologickém prostředí. Jedinec se svým aktuálním psychologickým prostředím tvoří jeden celek, a nelze proto mluvit odděleně o subjektu a jeho prostředí, nýbrž o jediném *životním prostoru jedince*, tedy *poli*. *Pole* tak pro Lewina představuje systematickou síť vztahů, která ovlivňuje vše v *poli* obsažené, a zároveň i každý jev v *poli* ovlivňuje konfiguraci celého *pole*. Lewin dochází k přesvědčení, že člověk je v každém okamžiku znovu a znovu konstituován jako funkce svého *pole*, tedy *svého životního prostoru*, ve kterém se sám nachází. V jeho interpretaci je tak člověk produktem vlastního „vztahování se“ k aktuálně prožívanému prostředí (Yontef 2009) Toto pojetí prostoru výrazně ovlivnilo další vývoj konceptu *mentální mapy*, neboť umožnilo přiznat podíl na tvorbě *mentální mapy* jak fyzickému prostředí, tak i samotnému člověku, který jej vnímá.

Lewin svou *teorii pole* ovlivnil mnoho autorů a mezi nimi i samotného Tolmana. Ve čtyřicátých letech dvacátého století byla obec behaviorálních psychologů rozštěpena na dvě nesmiřitelné skupiny, přičemž první vycházela z představy chování jako přímé vazby mezi externím podnětem a interní odpovědí organismu (*stimulus-response connection*), zatímco druhá se ve výkladu prostorového chování opírala právě o *teorii pole* a prostorové chování vnímala jako autonomní vyjádření jedince. Tolman, který často označoval zvnitřněné informace o prostředí jako *konfigurační znalost prostoru*, se pod Lewinovým vlivem posouvá k označení „*field map*“. Což ho následně přivádí ke konečnému, respektive v současnosti běžně užívanému označení *mentální mapa* (Tolman 1948).

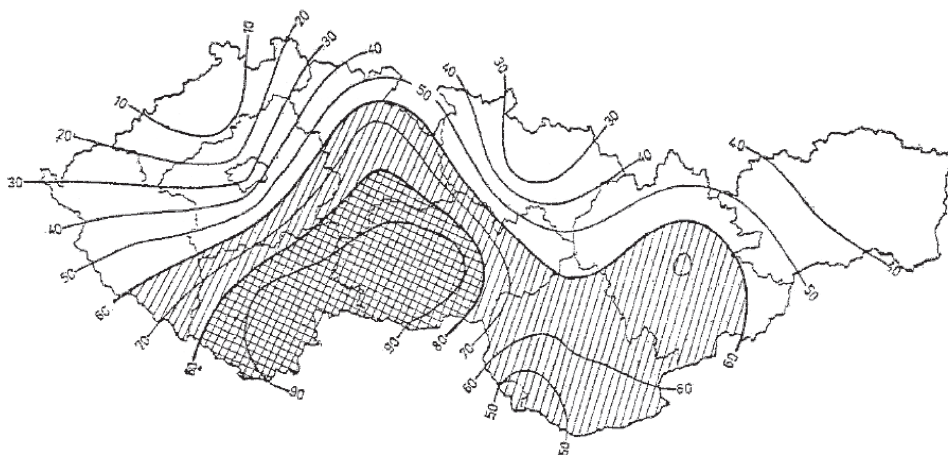
Přenos *mentální mapy* z prostředí psychologických disciplín do prostorových věd musel vyčkat až na vzednutí odporu vůči pozitivisticky pojímaným výzkumům prostoru. Těžko může být náhoda, že *Massachusetts Institute of Technology*, kde působil Tolman, absolvoval v roce 1947 i Kevin Lynch. Americký urbanista Kevin Andrew Lynch (1918–1984) začal poznatky *mentálního mapování* jako první využívat v prostorových vědách. Jeho dnes již taktéž klasická práce *The Image of the City* (Lynch 1960) využívala pro popis městského prostředí pojmů jako *image* (obraz) nebo *imageability* (schopnost objektu vyvolat dojem). Výraz *image* je chápán ve významu psychického otisku reality subjektivně přepracovaného do podoby dojmu, respektive obrazu skutečnosti (Petráčková, Kraus 1995, 322). Má-li se z určitého objektu stát *image*, musí mít pro diváka nějaký význam, ať už praktický, nebo emoční (Lynch 1960, 8). Z toho vyplývá, že ne z každého vnímaného

a architektonických kvalit atd. (*stated preferences*). Přenesením získaných informací do mapy a jejich následnou interpolací zkonstruovali prostorově spojitou veličinu, kterou označili za *Národní preferenční povrch* Velké Británie, USA, popřípadě Kanady (Gould 1973; Gould, White 1980).

V Česku se koncept *mentální mapy* objevil relativně záhy. První geografické aplikace *mentální mapy* jsou spojeny se jménem Aloise Hynka, který se od roku 1973 věnoval výzkumu percepce životního prostředí brněnských parků, města Boskovic a jeho okolí (Hynek, Hynková 1979; Hynek, Hynková 1980; Hynek 1984). Studie spočívaly převážně v identifikaci, lokalizaci a hodnocení zakreslených objektů, jejich četností, četností tematických skupin objektů mezi různými skupinami respondentů. O *mentální mapě* lynchovského typu lze však hovořit až v jeho pozdějších pracích, kdy ji nevyužívá jako hlavní metodu sběru dat, ale jako způsob usnadňující výzkumníkovi „vstup a prvotní orientaci v novém území“. Tímto způsobem začíná například studie obce Klentnice, území Znojmo – Retz (Svozil 2007) či obce Deblín a jeho okolí (Hynek a kol. 2009). Vedle využití pro usnadnění prvotního vstupu do nového území se *mentální mapy* lynchovského typu v Česku využívají především při výzkumu percepce hranic a vymezení kulturních, historických či etnografických regionů. Vnímání česko-polské hranice na území Slezska se věnuje především Tadeusz Siwek (Siwek 1996, 2011, 2013; Siwek, Bogdová 2007), vnímání česko-moravské hranice na Jesenicku pak Miloš Šerý s Petrem Šimáčkem (Šerý, Šimáček 2010, 2012, 2013). Vymezováním kulturních regionů se zabývá především Pavel Chromý (Chromý, Kučerová, Kučera 2009; Chromý, Skála 2010), přičemž konkrétní vymezení etnografického regionu Slezska nabízejí práce Tadeusze Siwka a Jaromíra Kaňoka (2000, 2001), Slovácka práce Sečkové (2007) a Hané práce Martina Kyncla, Zbyňka Janošky, Víta Voženílka a Pavla Tučka (Kyncl 2011; Janoška, Voženílek, Tuček 2014). Relativně novým využitím mentálních map lynchovského typu pak představuje studium heterogenity společnosti zdůrazňující vnímání prostoru z pohledu jedince či specifické skupiny. Mezi takové aplikace lze řadit například hodnocení kvality kartografických děl z pohledu jejich uživatelů (Bláha, Hudeček 2010; Novotná, Bláha 2012), studium orientace určitých zájmových skupin (orientačních běžců; Kyčlová, Hudeček, Bláha 2009), studium konvencí prostorového vyjadřování představitelů jiných kultur (Papua-Nová Guinea; Bláha, Soukup, Balcerová 2011) nebo studium prostorové představitivosti osob s tělesným znevýhodněním (uživatelé elektrických vozíků; Osman 2010, 2012).

Mentální mapu gouldovského typu pak v českém prostředí představují především práce Dušana Drbohlava (Drbohlav 1991, 1993, 1995). Jeho první příspěvek „Mentální mapa ČSFR“ přináší vedle stručné historie vývoje *mentálních map* především první studii preferenční mapy, neboli první aplikaci *mentální mapy* gouldovského typu u nás (obr. 2). Drbohlav zde na základě preferencí rozsáhlého vzorku 880 středoškolských studentů z vybraných okresních měst vykreslil preferenční povrch tehdejší Československé federativní republiky. Studenti byli

Obr. 2 – Preferenční povrch Československé federativní republiky (preference studentů 3. a 4. ročníků středních škol pořízené v letech 1989 a 1990 v osmi vybraných okresních městech Česka; N = 880). Zdroj: Drbohlav (1991), 169.

tázání na „místo trvalého bydliště, které by co nejlépe vyhovovalo jejich představě o spokojeném životě“ a zkonstruovaný preferenční povrch tak představil první sdílenou mentální mapu Česka (Drbohlav 1991). V pořadí druhý autorův článek se zabývá identifikací preferovaných, respektive nepreferovaných částí Prahy k trvalému bydlení. Na základě vyjádření 400 Pražanů, kteří v průběhu roku 1988 změnili v rámci Prahy trvalé bydliště, byla tentokrát zkonstruována preferenční mapa katastrů Prahy (Drbohlav 1993). Poslední autorův příspěvek představuje tematicky širší pojednání, ve kterém je syntéza předchozích dvou článků předložena jako příklad jednoho z šesti nejvýznamnějších témat světové behaviorální geografie (Drbohlav 1995). Obdobný výzkum pak v devadesátých letech provedl ještě Gabriel Zubrický pro území Slovenska (Zubrický 1997). Zajímavým využitím mentální mapy gouldovského typu se stalo vytvoření preferenčního povrchu pro vymezení území Českého ráje (Semian 2010, 2012; obr. 3).

Zatímco u *mentálních map* gouldovského typu je způsob jejich syntézy popsán krok po kroku a nepředstavuje žádný výrazný metodický problém, v případě *mentálních map* lynchovského typu je jejich vyhodnocení často spojeno s řadou komplikací. *Mentální mapy* gouldovského typu představují kvantitativní způsob zachycení prostorové percepce. Oproti lynchovskému typu je jejich výzkumný design značně standardizovaný, výběrový vzorek poměrně rozsáhlý a percepce se buď týká předem vymezených regionů (administrativní jednotky) nebo je zakreslován do podkladové mapy dle přesně zadaných instrukcí. Díky této standardizaci jsou jednotlivé *mentální mapy* snáze porovnatelné, jejich obsah je kvantifikovatelný a jejich vyhodnocení je otázkou statistického zpracování dat (Gould 1973; Gould, White 1980; Drbohlav 1991; Semian 2012). Vyhodnocení

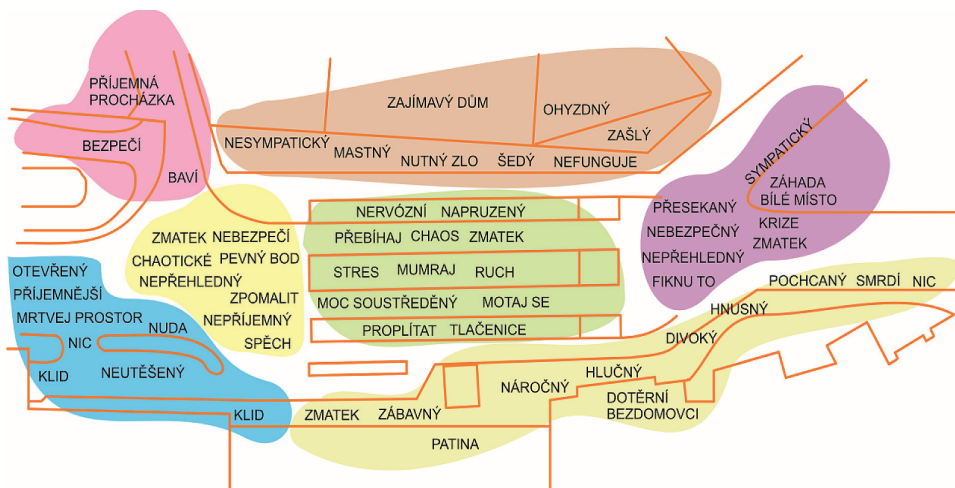
Sémantická mapa

Sémantická mapa představuje způsob vyhodnocení *mentálních map* lynchovského typu, který abstrahuje od prvků sdíleného obrazu odvozených z fyzické struktury prostoru a naopak se zaměřuje pouze na společensky sdílené významy míst. Představuje tak komparativní doplněk k Lynchově *mentální mapě*, kdy k jeho orientačním bodům, cestám, uzlům, okrajům a oblastem doplňuje informace o jejich sdíleném významu. Vychází tedy z odlišné teoretické tradice sociálního prostoru (Osman 2014), který není a priori dán (Lynch 1960, 1972, 1984) ani není utvářen pouze procesy jeho percepce a kognice (Couclelis, Golledge 1983; Golledge, Stimson 1997; Kitchin, Blades 2002; Golledge 2006), ale především skrze společenské významňování jeho obsahu (Urry 1985; Harvey 1989, 2009; Soja 1989, 1996; Lefebvre 1991; Gottdiener 1994; Gregory 1994). Jako takový je výsledkem sociálních vztahů a tedy sociálním produktem (Berger, Luckmann 1999).

Řada autorů hovoří o tom, že do prostoru jsou prostřednictvím sociálních praktik vpisována nejrůznější sdělení. Velmi často se zaměřují na sdělení zapisovaná do fyzické struktury městského prostředí, designu veřejného prostoru a architektury samotných budov (Bennett 1990; Kridler, Stewart 1992; Taylor 1998; Imrie, Hall 2001; Harrison 2004), objevují se však i autoři, kteří se věnují sdělením zapisovaných do způsobů chování na různých místech (Dear a kol. 1997; Kitchin 1998; Park, Radford, Vickers 1998) a dokonce i autoři, kteří tvrdí, že v prostoru je zaspána samotná struktura jazyka, že každý diskurz vychází z prostoru a zároveň, že každý diskurz o prostoru vždy už něco vypovídá (Lefebvre 1991, 132). Všichni se nicméně shodují na tom, že prostor je významňován skrze jazyk a že tyto významy jsou do něj vpisovány našimi činnostmi. V českém prostředí se s tímto pojetím lze setkat spíše ojediněle, určitou výjimku tvoří způsob, jakým geobotanik Jiří Sádlo interpretuje krajinu (Sádlo 1994, Sádlo a kol. 2005).

„A protože každé město má mnoho aktivních čtenářů, kteří se rychle střídají, bývá každá z dílčích lokalit čtena svým osobitým způsobem, který se příliš nemění, což ještě dál posiluje již zavedený způsob čtení. Tak se stane, že jedna hospoda (nebo celá městská čtvrť) začne být vyhlášena stabilním starosvětským klidem, jiná rvačkami a prostopášností, opět jiná podivnými náhodami, jakoby nezávislými na okolnostech. Vyměňte personál, vyžeňte štamgasty, dejte lokál přemalovat – nic se nezmění, bude to tu zas.“ (Sádlo a kol. 2005, 227)

Sématická mapa tedy vychází z předpokladu, že místa mají vedle své fyzické podoby, která je materializovaná v jejich morfologii (Lynch 1960) i svůj sociální rozměr, který je ustavován prostřednictvím sociálních interakcí v něm probíhajících (Berger, Luckmann 1999). Sociální praktiky i významy míst z nich vyplývající jsou diferencovány v prostoru a lze tak sledovat (mapovat) jejich prostorovou distribuci. Určité místo je významňováno činnostmi, které v něm obvykle probíhají (čekání, kouření, setkávání, vyhlížení), jiné pocity, které vyvolává (romantické,

Obr. 4 – Příklad sémantické mapy lokality před hlavním železničním nádražím v Brně. Zdroj: Galčanová, Osman, Vacková (2011), 20; Vacková, Osman, Galčanová (2012), 240.

nepříjemné, nebezpečné) a jiné třeba atmosférou, kterou navozuje (výrazné, viditelné, estetické, minulé, historické, s pamětí, s patinou) atp. Význam místa tak není dán pouze tím, co se v něm obvykle dělá, jak se v něm „správně“ chová, jaké pocity vyvolává, jaké symbolické významy obsahuje, s čím je asociováno a k čemu nás vyzývá, ale skládá se dohromady ze všech těchto vrstev. I jediné místo tak může nabývat celou řadu nejrozličnějších významů.

Na druhou stranu ani jediný z těchto významů místa není jednoznačný, respektive nelze vyjádřit pomocí jediného pojmu. Namísto jednoho konkrétního slova lze určitý význam místa popsat spíše jakousi „sémantickou oblastí“ vyjadřující širokou paletu významově blízkých pojmů. Jinými slovy, i když dva různí lidé použijí pro vyjádření významu místa různá slova, nemusí to nutně znamenat, že přikládají místu odlišné významy. Pro popis určitého významu místa tak není důležité, která konkrétní slova jsou pro něj používána ale jaká je jejich významová blízkost, respektive zda je lze pokládat za příslušníky stejné sémantické oblasti. Pokud si jsou slova popisující určité místo významově blízká a lze identifikovat jejich společný sémantický základ, lze jejich výskyt regionalizovat a vymezit tak sémantické oblasti na základě jejich významu (viz obr. 4).

Podobně jako v lingvistice, kde není slovo se svým významem spojeno ani náhodně ani deterministicky, tak ani v případě *sémantické mapy* (vztah mezi významem místa a slovem, kterým je popisováno) tomu není jinak. V sémantice se pro studium významu pojmu používá konceptu *sémantického pole*, přičemž jejich vzájemný vztah je popisován jako pravděpodobnostní (Nalimov 1985). Názorně to lze dokumentovat na příkladu podezření.

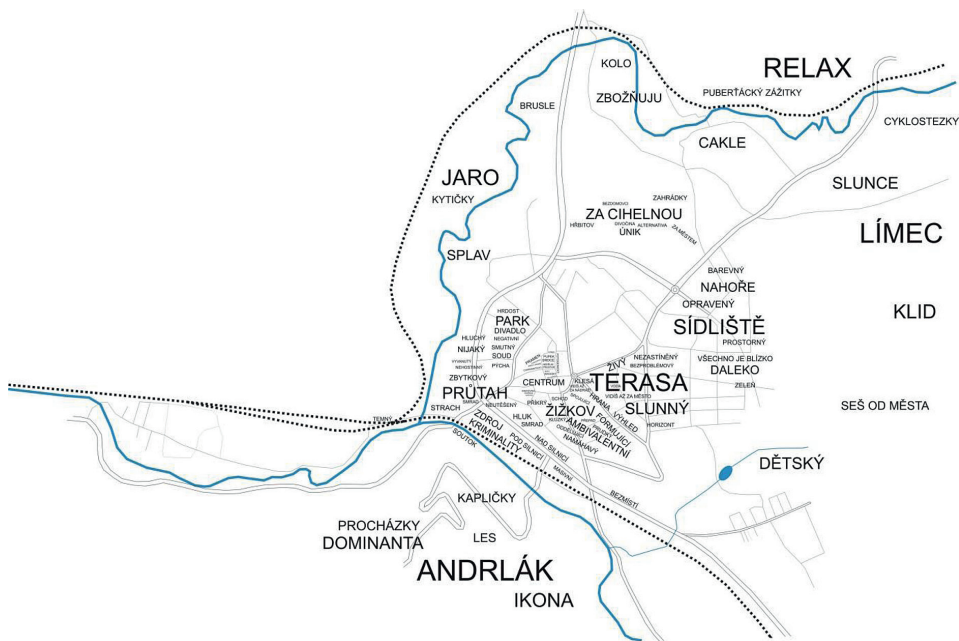
„Představme si, že někde dojde k vraždě. Jakmile se to dozvíme, můžeme uvažovat o vrahu, kterého sice neznáme jako jednotlivce, můžeme si ho však nahradit určitým polem podezření, reprezentovaným pravděpodobnostním rozložením. Toto rozložení se vlivem nových poznatků výrazně mění: každá nová situace či událost naše podezření na některé osoby zvýší, na jiné sníží.“ (Nalimov 1981)

Zatímco v sémantice slouží koncept *sémantického pole* k vyjádření pravděpodobnosti, se kterou může být určitý pojem spojen se svým aktuálním významem, v případě *sémantické mapy* může být využit k vyjádření pravděpodobnosti, se kterou může být význam místa popisován určitými pojmy. V sémantice tak pravděpodobnost spojení dvojice „pojem-význam pojmu“ závisí na frekvenci výskytu v jazyce, v případě *sémantické mapy* závisí pravděpodobnost spojení dvojice „pojem-význam místa“ na frekvenci výskytu ve studované populaci (mezi zpovídanými respondenty). *Sémantická mapa* tak může vedle významové regionalizace prostoru sloužit i jako vyjádření pravděpodobnosti, se kterou bude význam místa popsán pomocí určitého pojmu. K tomu může posloužit například velikost písma, která bude přímo úměrná pravděpodobnosti, se kterou bude daný pojem využit při popisu významu místa.

Konstrukce sémantické mapy

Konstrukce *sémantické mapy* vychází z *mentální mapy* lynchonského typu. Je však kombinována se semistrukturovaným rozhovorem (Fontana, Frey 2005; Lofland 2006; Seidman 2006). Metoda *sémantické mapy* tedy představuje vzájemné propojení těchto dvou metod. Oproti mentální mapě, která vychází z behaviorálně geografických předpokladů, sémantická mapa čerpá z odlišné, sociálně konstruktivistické tradice. To se pak projevuje především v jazyce, který používá. Jelikož sémantická mapa oproti mentální mapě nepředpokládá, že význam míst je a priori dán, ale že je společensky ustavován, sdílen a reprodukován, používá jazyk, který tomuto předpokladu odpovídá. Významy míst jsou sociálně vyjednávány a ustavovány, do míst jsou významy vpisovány či zapisovány, a místa jsou tak těmito způsoby zvýznamňována. Semistrukturovaný rozhovor vedený nad mentální mapou pak slouží jako základní zdroj podkladových dat pro identifikaci významů asociovaných s jednotlivými místy.

Konstrukci sémantické mapy pak lze rozdělit do čtyř relativně oddělených částí. První z nich je samotný rozhovor s kresbou mentální mapy, druhou část představuje prostorové vymezení rozsahu sdíleného obrazu místa, třetí identifikace pojmů kolektivně sdílených při popisu jednotlivých míst a čtvrtou regionalizace prostoru na základě významové blízkosti použitých výrazů. Nejprve se tedy věnujme průběhu samotného rozhovoru. Na začátku rozhovoru je respondent požádán, aby nakreslil mapu města (Ústí nad Orlicí), jak ho vnímá on sám (Lynch

Obr. 5 – Sémantická mapa města Ústí nad Orlicí

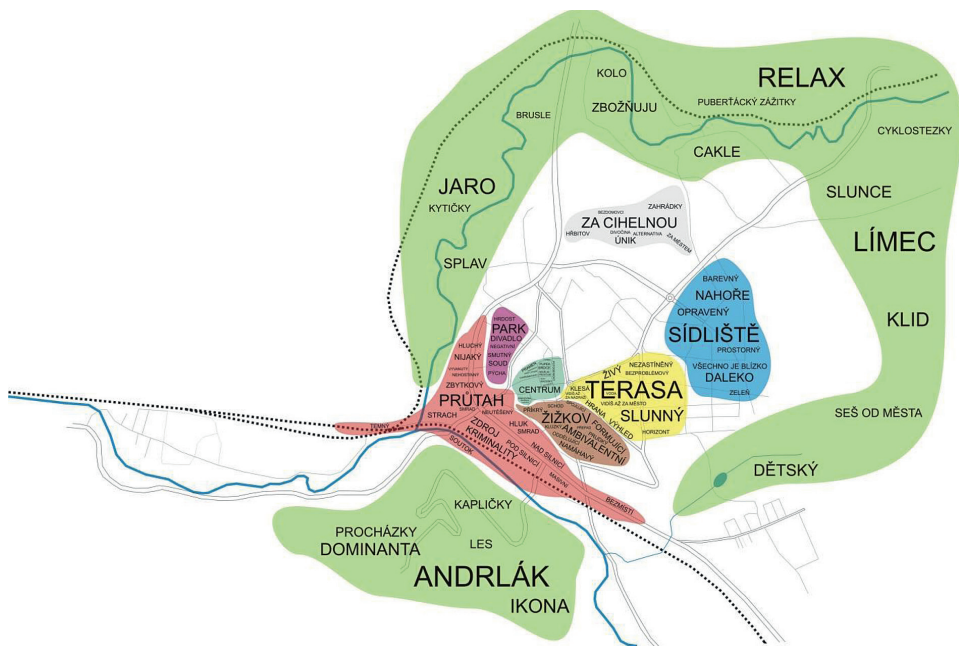
1960, 144–146), a současně aby komentoval to, co kreslí. Díky komentování kresby dochází k propojení použitých slovních vyjádření s konkrétními místy. V průběhu rozhovoru si výzkumník na samostatný papír překresluje základní kontury respondentovy kresby a zapisuje do ní klíčová slova, která respondent používá pro popis jednotlivých míst. Díky těmto činnostem z rozhovoru vzejdou tři základní výstupy: zvuková nahrávka rozhovoru, mentální mapa, kterou nakreslil sám respondent a prostorový zákres používaných slov, který nakreslil výzkumník.

Druhou část konstrukce sémantické mapy představuje prostorové vymezení rozsahu sdíleného obrazu místa, respektive města. Výše uvedená *sémantická mapa* (obr. 5) prezentuje právě takové vymezení. Jedná se o území města Ústí nad Orlicí, které bylo většinou respondentů zakresleno přímo do *mentální mapy* nebo bylo za „město“ označeno v průběhu rozhovoru. Pokud se k tomu respondent sám nevyjádřil, byl přímo dotázán na otázku: „jaké území pokládá za město Ústí nad Orlicí“. Je třeba poznamenat, že toto kolektivně sdílené prostorové vymezení města se neshoduje s územním vymezením administrativním (opomíjí hned několik městských částí – Dolní a Horní Houžovec, Knapovec, Černovír a Hylváty). Pro účely tohoto textu bude za město Ústí nad Orlicí pokládáno takto vymezené území.

Třetí část pak představuje identifikaci pojmů kolektivně sdílených při popisu jednotlivých míst. Jedná se o postup výběru slov a slovních spojení použitých při popisu míst. Zdroj dat pro analýzu použitých výrazů představuje zákres vytvořený

výzkumníkem při rozhovoru a samotná nahrávka rozhovoru. Vedle identifikace těchto slov a slovních spojení je sledována i četnost jejich výskytu, respektive počet respondentů, kteří daný výraz použili. Pro účely konstrukce sémantické mapy jsou využívány jen takové výrazy, které nezávisle na sobě použili minimálně dva respondenti. Z toho vyplývá, že s výrazy, které se vyskytly v popisu pouze jediného respondenta, se dále již nepracuje. *Sémantická mapa* tak zdaleka nezachycuje všechna použitá slovní vyjádření, ale omezuje se pouze na ta, která se v rozhovorech vyskytují opakovaně a která jsou mezi respondenty navzdory jejich odlišným zkušenostem sdílená. Četnost výskytu jednotlivých výrazů mezi respondenty je pak vyjádřena velikostí pojmu přímo v sémantické mapě. Zatímco nejmenší velikost pojmu značí jeho použití pouze dvěma respondenty, největší velikost pojmu pak použití více než deseti respondenty. Takto identifikované a naformátované slova jsou následně umístěny do sémantické mapy, a to dle jejich použití při kresbě mentální mapy. Vedle sdílených významů *sémantická mapa* ukazuje i něco dalšího – „bílá místa“ prostoru. Bílá místa v *mentální mapě* představují území, které respondent nezná nebo které pro něj nemá podstatný význam. Oproti tomu „bílá místa“ v *sémantické mapě* nepředstavují významovou prázdnotu, ale významovou nejednotu. Jedná se tedy o ty části místa/města, které nebyly popisovány podobně, u kterých se neobjevovala významová blízkost, jejichž obsah nebyl mezi respondenty sdílen. *Sémantická mapa* tak nenesí informace pouze o místech, které jsou čitelné a srozumitelné, ale i o těch, jejichž význam není jednoznačný, je odlišně interpretovaný, možná i částečně skrytý.

Čtvrtou a poslední částí konstrukce sémantické mapy je regionalizace prostoru na základě významové blízkosti použitých výrazů, respektive regionalizace prostoru do „sémantických oblastí“ či „sémantických regionů“. Mezi jednotlivými slovy a slovními spojení existují určité vazby, některé jsou si významově nebo tematicky blíže než jiné. Smyslem regionalizace tak je seskupit jednotlivá slova zanesená v sémantické mapě do jakýchsi shluků, jejichž vnitřní významová variabilita bude co nejnižší. Cílem tak není nalézt prostorově přesné stanovení hranic jako je běžné u vymezování různých druhů kulturních, historických či etnografických regionů (Janoška, Voženílek, Tuček 2014), ale vytvořit sémantické oblasti, které budou vykazovat co nejmenší významovou heterogenitu v rámci těchto oblastí a naopak co největší významovou heterogenitu mezi těmito oblastmi. Každá oblast je tak integrována kolem určitého významu s různou mírou jednoznačnosti, o kterém lze uvažovat jako o integračním významu celé sémantické oblasti. Ten však nemusí být vyjádřený, ale ani vyjádřitelný jediným pojmem. Za název každé sémantické oblasti pak je zvolen ten výraz, který byl použit největším počtem respondentů a je tak s danou oblastí nejčastěji asociován. Zatímco volba názvu vychází přímo z empirického materiálu, volba barev jednotlivých oblastí vychází z rozhodnutí samotného výzkumníka. Barva nicméně nenesí žádný význam a bez jakékoliv ztráty informace by mohla být nahrazena například texturou. Snahou

Obr. 6 – Sémantická regionalizace města Ústí nad Orlicí

však bylo sémantický význam oblasti podpořit i barevně a konkrétní barvu volit podle integračního významu sémantické oblasti. Pro přírodní Líмец města tak byla zvolena například zelená, pro rychlý, přehluštěný a stres vyvolávající Průtah červená a pro slunnou Terasu žlutá (obr. 6).

Metodologie

Metoda *sémantické mapy* bude následně představena na příkladu města Ústí nad Orlicí. Empirický materiál vychází z 21 rozhovorů provedených v období leden–září 2013 přímo v Ústí nad Orlicí. Respondenti byli vybíráni na základě kombinovaného výběru pomocí metody sněhové koule (*snowball sampling*) a kriteriálního výběru (Babbie 2013, 190–193). Kombinace s kriteriálním výběrem umožnila zajistit, aby byli vybráni respondenti s odlišnými životními zkušenostmi. Při konstrukci vzorku tak nešlo o podchycení prostorové zkušenosti určité specifické skupiny obyvatel, ale naopak o vyhledání respondentů se zcela odlišnými prostorovými zkušenostmi. Hlavním a jediným sledovaným kritériem se tak stala rozdílná prostorová zkušenost respondentů. Jednalo se o 11 žen a 10 mužů, jejichž stručná charakteristika je uvedena v tabulce 1. Křestní jména byla z důvodu zachování anonymity změněna.

Tab. 1 – Charakteristika jednotlivých respondentů

Jméno	Rodák	Trvalý obyvatel	Vlastník bytu	Pracující ve městě	Další charakteristika
Dana	A	A	A	A	
David	A	N	A	N	dojíždějící za rodinou pouze na víkendy
Filip	A	A	N	A	deklarující záměr odstěhovat se
František	A	A	A	N	pejskař, dojíždějící každý den do ČT
Jan	N	N	N	N	žil zde přes 20 let a v roce 1993 se natrvalo odstěhoval
Karel	A	N	N	N	vystudoval zde základní a střední školu
Klára	A	A	A	N	na mateřské dovolené, žijící v okrajové části města
Kristýna	N	A	A	A	
Libor	N	N	N	N	rodák ze sousední vesnice, využívající město ke každodenním aktivitám
Marcel	N	A	N	N	přistěhoval se v roce 2005, dojíždějící každý den do PA
Marie	N	A	A	N	cyklistka, invalidní důchodkyně
Markéta	N	N	N	N	dojíždějící za rodinou pouze o víkendu
Marta	A	A	A	N	rodačka ze sousední obce, dojíždějící každý den do ČT
Ondřej	A	A	N	N	gymnazista
Petr	A	A	A	A	pohybující se o berlích
Petra	A	A	N	N	dojíždějící každý den do PA
Rudolf	A	N	N	N	dojíždějící za rodinou pouze o víkendu
Tereza	N	A	N	A	residentka, imigrantka, pracující přímo ve městě
Věra	A	A	A	A	pejskařka
Veronika	A	N	N	N	dojíždějící na vysokou školu do PHA
Žaneta	A	A	N	A	

Pozn.: ČT – Česká Třebová, PA – Pardubice, PHA – Praha

Celkový počet respondentů není náhodný. Ke stanovení jejich dostatečného počtu bylo využito konceptu teoretické saturace (teoretické nasycení), který určuje míru nasycenosti vzorku. Vzorek je teoreticky nasycen tehdy, když sběr dalších dat pouze opakuje, co již bylo zjištěno, když nejsou nalézána data, která by mohla být použita pro formulování nových kategorií (Glaser, Strauss 1967, 61). V případě předkládané práce bylo teoretické saturace dosaženo již s dvaceti respondenty.

Rozhovory probíhaly buď v restauračním zařízení, nebo přímo v bytě respondenta. Před rozhovorem byly na stůl umístěny prázdné papíry formátu A4 a vícebarevné pastelky. Rozhovor vždy začínal žádostí: „mohl/a byste mi nakreslit mapu toho, co pro Vás znamená město Ústí nad Orlicí“. V průběhu rozhovoru byl respondent opakovaně žádán o průběžný komentář k tomu, co právě kreslí. Z tohoto komentáře si výzkumník pořizoval v průběhu celého rozhovoru zápis. Výzkumník si průběžně překresloval základní kontury respondentovi mentální mapy do vlastního listu papíru, aby byl schopen zapisovat použitá slova přímo do míst, které respondent právě zakresloval. Tak vznikala druhá mapa, nicméně s odlišným obsahem. Namísto piktogramů, zakreslených činností, situací a jiných

grafických detailů druhá mapa obsahovala převážně textovou složku z použitých slov. Rozhovory byly současně i nahrávány na záznamové zařízení a trvaly v rozmezí od 35 do 95 minut.

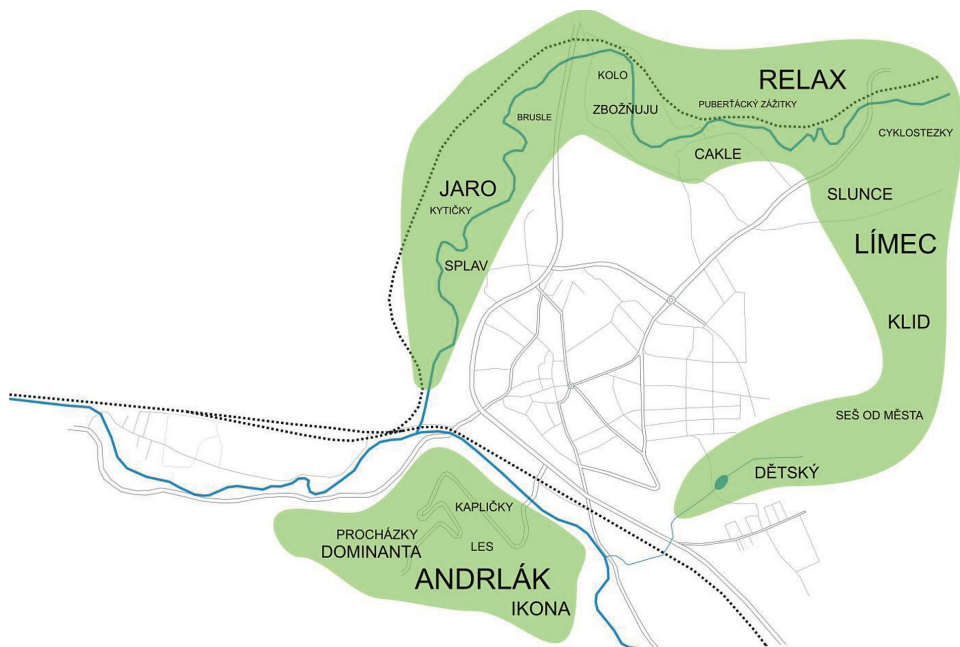
Sémantická mapa Ústí nad Orlicí

V rámci města Ústí nad Orlicí bylo vymezeno osm sémantických oblastí (regionů). Názvy těchto sémantických oblastí představují nejčastěji používaná slova, kterými komunikační partneři tyto prostory popisovali. Jedná se tak o pojmenování z úst samotných komunikačních partnerů, která byla jako název vybrána na základě jejich nejvyšší četnosti a která tak nejlépe vyjadřuje významovou pestrost celé oblasti. Jedná se o oblasti pojmenované jako *Límeč*, *Průtah*, *Centrum*, *Terasa*, *Žižkov*, *Park*, *Sídlíště* a *Za cihelnou*.

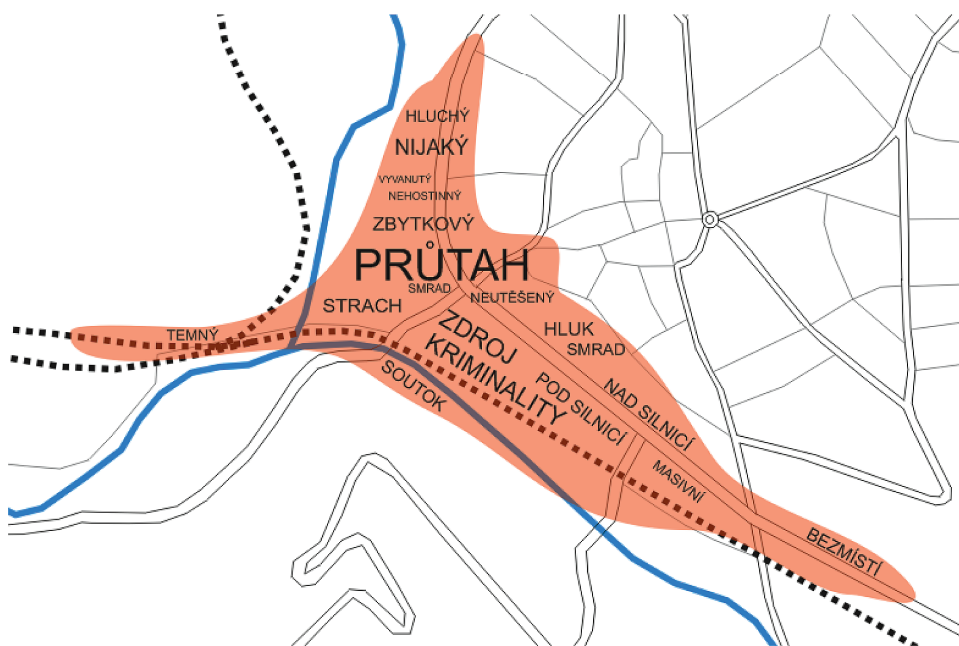
Analyticky hodnotným se ukázalo zjištění, že nejsilněji sdílená a zároveň nejpozitivněji konotovaná oblast se samotného města vůbec netýká a je spojována s odchodem, opouštěním, vycházením z města, někam jinam, někam, kde už to „není město“. Z tohoto důvodu byla pro označení celé této oblasti zvolena metafora „*límce*“. Přestože oblast vytváří jakýsi lem okolo celého města, rozpadá se do dvou samostatných částí, které jsou od sebe odděleny údolím s významnými liniovými prvky (silnice, železnice, řeka) koncentrující množství aktivit do velmi úzkého území říční nivy. Velmi odlišně zde působí železniční infrastruktura různé hierarchické úrovně. Zatímco západovýchodně probíhající I. tranzitivní železniční koridor (elektrifikovaný, dvoukolejný, s náspem vyvýšeným nad okolní terén) se výrazně podílí na oddělení těchto dvou částí téže *sémantické oblasti*, severní železniční odbočka regionálního významu je společně s přírodním korytem Tiché Orlice vnímána naopak jako osa oblasti. I přesto že se tato oblast rozpadá do dvou prostorově nespojitých území, je jejich sémantika velice blízká. *Límeč* byl nejčastěji spojován s významy *odpočinku*, *relaxace*, *klidu*, *ticha*, *přírody*, *procházek* (viz obr. 7). Často však byl jeho význam stavěn do přímé opozice vůči samotnému městu, tedy *šedi*, *hluku* a *tísňnosti*. Nezřídka se objevovala vyjádření jako: „Tady není místo, kam bych šla, když by mi bylo úzko – musím pryč z města.“ V souvislosti s tematizací *Límce* tak byl zdůrazňován nedostatek zelených, uzavřených, intimních zákoutí uvnitř samotného města.

Druhá vymezená oblast v sobě naopak koncentruje vše negativní, s čím je město spojováno, s čím nelze nic dělat, od čeho je třeba utéct (obr. 8). *Průtah* – jak byla oblast nejčastěji označována – se táhne podél silnice první třídy (I/14) s jakýmsi symbolickým středem v křižovatce s podchodem. Jedná se o nejnižše položené území města v samém ústí Tiché Orlice a Třebůvky, kam je svedena jak silniční, tak i železniční tranzitivní doprava. Celá tato oblast mnohokrát měnila svou tvář a častokrát ustupovala velkým infrastrukturním projektům. Jedna

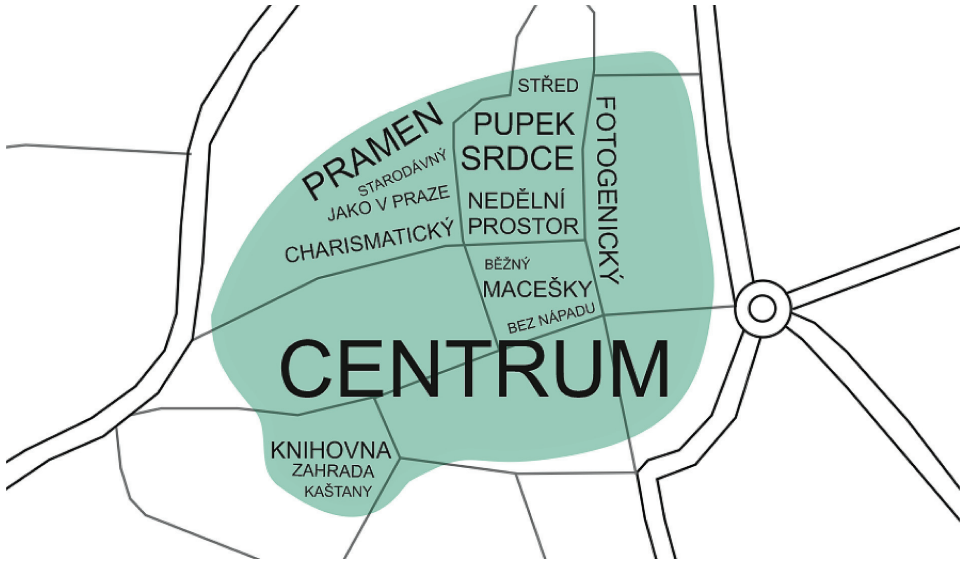
Obr. 7 – Sémantická oblast Límece

Obr. 8 – Sémantická oblast Průtah

z komunikačních partnerek, která se v této oblasti narodila a vyrostla, uvedla: „Nejdřív zrušili konec té [název ulice], pak postavili ten [silniční] průtah a teď ta železnice a už tady nezůstal kámen na kameni. [...] Říkám, že mi ukradli dětství.“ Jedná se o oblast, u které bylo vedle výpovědí o *průjezdnosti*, *průchodnosti*, *nestálosti* a určité *historické vykořeněnosti* tematizována důležitost její polohy jako *inverzní*, *tmavé* a *chladné* části města, což bylo ve spojitosti s *prašností*, *hlučností* a *bariérovostí* páteřních komunikací interpretováno jako zdroj deprivace městského prostoru, což dokládala slova jako: *šed'*, *špína*, *depresivní*, *stísněný*, *tmavý*, *nahňácáný*, *bezbarvý*, *rozmlácený*, *neutěšený*, *díra*, *hovna*, *nic*, *nejhorší část města* atp. Prostor, kde Třebůvka ústí do Tiché Orlice a který dává městu jeho jméno, tak nebyl spojen s jediným pozitivně konotovaným významem, ale naopak s pocity strachu a ohrožení. Tato interpretace neminula dokonce ani přílehlé dolní sídliště „*Hečmanda*“ (pomístní název), které bylo s *Průtahem* často asociováno. Poloha v úpatí příkrého svahu zvyšovala pocit *stísněnosti* a *zastínění*, blízkost silnice se železnicí zase pocit *hlučnosti* a *prašnosti*. I přesto, že byl cíleně hledán respondent, který by nabídl pozitivní obraz sídliště Hečmanda, nejvstřícnější zaznamenaný popis zní takto: „Prostě jsem se tam narodila, tak mi to tam zdomácnělo, bez ohledu na to, jak to tam vypadalo. Až s odstupem, když se na to podívám, tak to tam vůbec není hezký. Nikdy jsem nepřemýšlela, jestli je to hezký nebo ne, nedokážu říct, že bych to tam měla ráda, ale znám tam každou spáru.“

Sémantická oblast označována jako *Centrum* kopíruje historické jádro města s Mírovým náměstím v jeho středu (obr. 9). Přestože je sdíleno, že by náměstí oním centrem skutečně být mělo, v promluvách se daleko častěji objevuje v tomto podmiňovacím způsobu než v podobě konstatování, že jím skutečně je. Pro řadu komunikačních partnerů představuje náměstí přirozený střed města asociovaný s lidmi, korzováním, nakupováním, setkáváním, příležitostmi k zastavení či posezení, spojovaný s estetikou architektury, morovým sloupem, maceškami atp., pro jiné však tento význam nenese, je popisován slovy *fádní*, *běžný*, *bez nápadu*, kde se *není čím kochat*, *čím inspirovat*. Tematizováno bylo i jeho dočasné vyprazdňování. Jedna respondentka vypověděla: „Ve všední den je středobodem Ústí náměstí, ale o víkendu to tam je úplně mrtvý, pak se stává středobodem Tesco.“ Silněji vnímaným, respektive sdíleně zvýznamňovaným bylo okolí kostela Nanebevzetí Panny Marie, které ve výpovědích nabývalo často i velmi poetických označení jako *pramen*, *pupek*, *srdce*, *pocit jako v Praze* atp. Kostel a jeho okolí tak společně se zahradou okolo knihovny ukazovali na obecnější téma celého města, kterým je nedostatek vedlejších, křivolakých, malých, zastrčených uliček a zákoutí. Velmi často se ve výpovědích objevovala potřeba zelených prostranství uvnitř města, která ale neznamenala touhu po velkých parcích či klidových zónách, ale po intimních místech, kde se může člověk schovat před ruchem, kam nedolehnu pohledy kolemjdoucích, kam by si člověk šel číst knížku, nebo kde by se chtěli scházet páry. Z pocitu tohoto nedostatku bylo „zastrčené“ okolí kostela a knihovny konotováno

Obr. 9 – Sémantická oblast Centrum

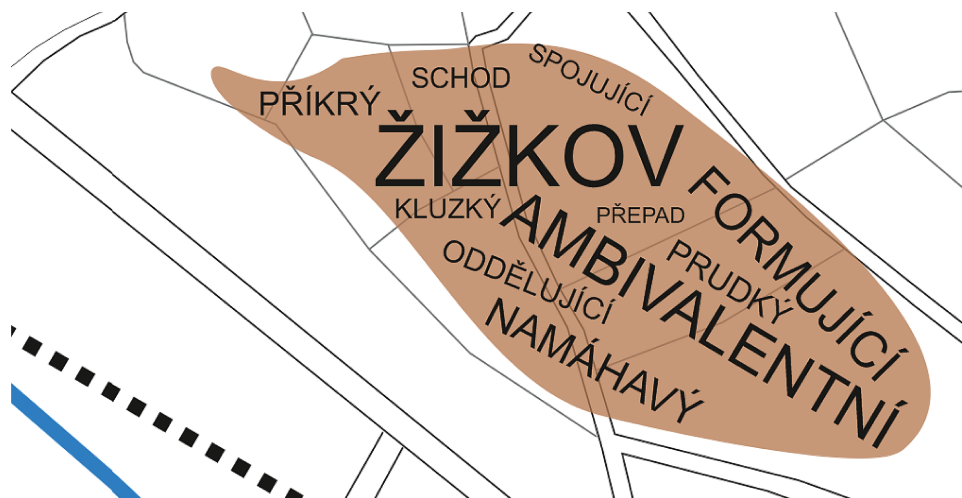

Obr. 10 – Sémantická oblast Terasa

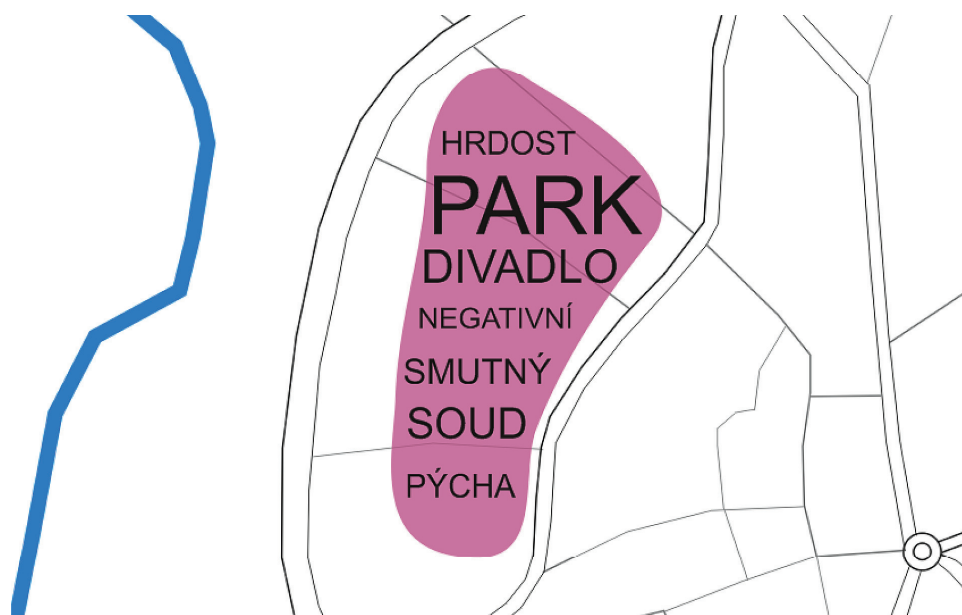
pozitivněji než samotné náměstí, kde „anonymita v podstatě neexistuje“ a „pohledy okolí jsou cítit po celém těle“.

Oproti ne zcela pozitivně vnímané oblasti *Centra* se ve výpovědích postupně vyjevovala daleko pozitivněji konotovaná sémantická oblast *Terasy*, která oproti němu disponovala jak zákoutími, zelení, tak především výhledem ven, za město, na horizont, na to nejcennější co město má, tedy na jeho zelený *Límeč*. Oblast je organizována podle hrany vybíhající z náměstí jihovýchodním směrem (Hermychova vila, Ústeckoorlická nemocnice). Jedna část území představuje značně rozvolněnou zástavbu s řadou veřejných institucí (Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, Základní umělecká škola Jaroslava Kociana, Střední zdravotnická škola, Okresní správa sociálního zabezpečení, Policie České republiky atp.), druhá část zástavbu dvoupodlažních rodinných domů. Jedná se o široká prostranství v kombinaci s nízkou zástavbou – tedy pravý opak stísněného sídliště „*Hečmanda*“, kde k sobě těsně přiléhají sedmipatrové panelové domy. Pozitivní hodnocení tak není zdůrazňováno pouze oproti „*monotónnímu*“ náměstí, ale současně i oproti „*nahečmané*“ Hečmandě. *Terasa* je tak po *Límc*i druhou nejkladněji hodnocenou sémantickou oblastí města. Integračními významy této oblasti (významy asociované s celou touto oblastí) se staly pohledová atraktivita, osluněnost a celková bezproblémovost území (obr. 10). Kombinace rozvolněné nízké zástavby a terénní hrany umožňovala komunikačním partnerům výhled na místa, která jim ve městě scházela. Tematizace vizuálního kontaktu s okolní krajinou jako by kompenzovala neuspokojenou potřebu městské zeleně ve veřejném prostoru. „Vidíš jakoby až za město, ta ulice jde dolů a ty vidíš až za nádraží.“

Další vymezenou sémantickou oblastí bylo území označované jako *Žižkov* vázané na nejprudší svah města (obr. 11). Je to oblast vytvářející jak terénní, tak i významovou hranici mezi problematicky pojímaným *Průtahem* a pozitivně konotovanou *Terasou*. Je spojena s fyzickou námahou, tělesným prožíváním prostoru, náročností chůze, obavou z pádu, příkrostití a kluzkostí povrchu ulic. Je to prostor, o kterém respondenti hovořili jako o *oddělujícím*, ale současně i jako *spojujícím*, často také jako o *ambivalentním* a ve spojitosti s vynaloženou energií i jako o *formujícím*. Oblast v rozhovorech představovala něco *nepřijemného*, ale zároveň *podstatného*, něco, co vlastně dělá město městem, Ústí Ústím, co utváří identitu města mezi stráněmi, podhorského města, města pod Orlickými horami. Sémantický základ oblasti tak představoval sklon svahu vyjadřovaný slovy jako *schod*, *přepad*, *splav*, *prudký*, *příkrý*, který se významově pojil i s časem, vysokou rychlostí, nestálostí, pomíjivostí. Za příklad takové nestálosti byla dávana budova gymnázia – která byla sama o sobě často spojována s formující rolí – jako doklad toho, co je obtížné udržet na svahu, co neustále ujíždí, co se musí hlubokými vrty do kluzkého jílu neustále připevňovat. Specifická rychlost plynutí času pak byla vyjádřena například v metafoře vody, která přitéká z okolních kopců *Límece*, zpomaluje se a hromadí na *Terase* před hranou splavu, s jejímž překonáním

Obr. 11 – Sémantická oblast Žižkov

Obr. 12 – Sémantická oblast Park

se pak skokově zrychluje, padá rychlostí splavu a opět mizí v ústí mezi kopci někam pryč.

Obrázek 12 představuje sémantickou oblast označovanou jako *Park*, jímž je myšlena zeleň za Roškotovým divadlem. Oblast nese zvláštní význam sdíleného „svědomí“ města. Jsou zde umístěny významné instituce města: architektonicky oceněné Roškotovo divadlo, Okresní soud, Střední škola uměleckoprůmyslová atp. Roškotovo divadlo je technicky vzato v pořádku, ale jakoby bylo na Ústí nad Orlicí příliš velké a to nejen svou kapacitou (490 míst), ale především svým významem. Opakovaně se v rozhovorech objevovala hodnocení jako: „*město na něj neumí být dostatečně pyšné*“, „*působí smutně*“, „*jakoby bylo na obtíž*“. Budova soudu také nebyla konotována pozitivně, namísto toho byla popisována jako *nevlídná, děsivá, dokonce strach nahánějící*. A zatímco na jiných místech ve městě byla zeleň silně poptávána, zde byla ta existující odsuzována. Dlouhodobá neschopnost vytvořit ze zelených prostranství mezi soudem a divadlem prostor, jenž by vyzýval obyvatele k návštěvám, piknikům, hrám a cvičením podle respondentů odráží neschopnost malého města vyrovnat se s budovami/institucemi, které jej svým významem překračují. Jakoby zde byly pouze na hostování, ale reálně o ně nikdo nestál, jakoby svým významem připomínaly, čím město skutečně je, že je malé, menší než si myslí, menší než si chce připustit, že je „*maloměstem*“. Integračním principem této oblasti tak byly významy spojované s pocitem zodpovědnosti za tento prostor, pocitem viny za jeho nedůstojný stav a současně s výčitkami za neschopnost být na tento prostor patřičně pyšní.

Předposlední vymezenou sémantickou oblastí města je horní *Sídlíště*, jehož nejsilnějším integračním principem bylo opět vymezení vůči sídlišti dolnímu – „*Hečmandě*“ (obr. 13). Už pouze v rozlišení „*dolní*“ a „*horní*“ sídliště je obsaženo opoziční vymezení. Zatímco dolní sídliště je podle slov respondentů *šedé, nezelené, neopravené a přehuštěné*, je horní spojováno s naprosto protikladnými významy – je *prostorné, opravené, barevné* a disponuje *dostatkem zeleně*. Druhým významovým pojátkem *Sídlíště* je určitá oddělenost od zbytku města či snad lépe jeho nezávislost na zbytku města – vysoká míra jeho soběstačnosti. Zatímco obyvatelé žijící mimo horní sídliště o něm říkají, že „*je daleko, že tam nepřijdou, že nemají důvod tam chodit*, obyvatelé bydlící v jeho rámci vyjadřovali odlišnou zkušenost, že *nemají důvod horní sídliště vůbec opouštět*“.

Poslední sémantickou oblastí je prostor nazývaný *Za cihelnou*, což je odkaz k jeho původnímu využití jako povrchovému dolu na cihlářskou hlínu (obr. 14). Z pohledu funkčního využití území je to jednoznačně nejpestřejší oblast. Velká část této oblasti představuje jakýsi zbytkový prostor „*okraje*“ a to ve významu „*okraje města*“, „*okraje zástavby*“, „*okraje ruchu*“, „*okraje kontroly*“ ale i „*okraje společnosti*“. Zajímavé je se podívat, co představuje takový okraj na malém městě – vyskytují se zde opuštěné, nevyužívané budovy, bývalý povrchový důl, skládky, hřbitov, zahrádkářská kolonie, příbytky bezdomovců. Přestože by tyto způsoby využití

Obr. 13 – Sémantická oblast Sídliště

Obr. 14 – Sémantická oblast Za cihelnou

mohly asociovat negativní interpretaci okraje, opak je pravdou, pokud už někdo o této oblasti hovořil, spojoval ji s významy *úniku*, *volnosti*, *svobody* či *alternativy*. Je to prostor, kam nedosahuje mocná kontrola veřejnosti, kam se lze schovat před hodnotícími pohledy druhých, kde lze experimentovat, tvořit, dělat, co se jinde nesmí.

Závěr

Príspevek si jako hlavní cíl vytkl představit metodu sémantické mapy. Nejprve se zaměřil na její teoretická východiska a podrobněji diskutoval tradici mentálního mapování a sémantického pole, aby je mohl následně propojit a využít výhod obou. Mentální mapa tak nabídla možnost lokalizovat konkrétní významy míst do prostoru a sémantické pole umožnilo vyjádřit víceznačný význam jednoho místa různými výrazy a ty následně spojit do významově a tematicky integrovaných sémantických oblastí. Toto konceptuální spojení si pak vyžádalo určitou inovaci i na úrovni metodické, kdy byla kresba mentální mapy spojena se semistrukturovaným rozhovorem a opatřena druhou mapou lokalizující používané výrazy. Následně pak bylo použití sémantické mapy ilustrováno na příkladu města Ústí nad Orlicí. Význam zavedení této metody je možné identifikovat hned na několika úrovních a to aplikační, metodické i teoretické. V aplikační rovině lze hovořit o konkrétních příkladech, jak byla sémantická mapa Ústí nad Orlicí využita přímo v Ústí nad Orlicí. V tomto konkrétním případě lze mluvit minimálně o těchto šesti aplikacích: (1) stala se podkladem pro přípravu regulačního plánu; (2) stala se podkladem aktualizace územního plánu města; (3) usnadnila revitalizaci a opětovné začlenění nevyužívaného a uzavřeného areálu do zbytku města; (4) přispěla k identifikaci silných a slabých stránek města; (5) stala se jednou z hlavních inspirací při hledání strategické vize města a (6) podnítila zvýšení zájmu občanů o věci veřejné. Lze tedy předpokládat, že tímto způsobem může být sémantická mapa využita i v jiných městech.

Z metodologického hlediska *sémantická mapa* navazuje na tradici mentálního mapování, reaguje na kritiku mentální mapy lynchovského typu a nabízí způsob, jak sdílený obraz města vytvářený pouze na základě fyzické struktury jeho prostoru doplnit o jeho sdílené významy. V tomto smyslu *mentální mapy* gouldovského typu představují určitou kritiku, když upozorňují na to, že mentální obraz určitého prostoru obsahuje daleko více než jen znalost orientačních bodů a cest mezi nimi (Ley 1974). Na druhou stranu ani *mentální mapy* gouldovského typu nepřinášejí uspokojivé řešení. Jejich postupy jsou značně strukturované, zabývají se vždy jen jedním vybraným aspektem mnohoznačného významu místa, který je dopředu předurčen ke kvantifikaci a statistickému zpracování. *Sémantická mapa* tak představuje určité smíření těchto dvou přístupů. *Mentální mapy* gouldovského

typu odmítají odvozování mentálního obrazu místa/města pouze z jeho fyzické struktury a konstruuji jej z jeho společensky sdíleného významu, *mentální mapy* lynchovského typu pak neusilují o jednoznačný obraz velkých územních celků, ale umožňují popsat víceznačnost jednotlivých míst či částí měst. *Sémantická mapa* tak v sobě tyto inspirační okruhy spojuje a nabízí metodu umožňující popsat společensky sdílený nicméně víceznačný význam jednotlivých míst či částí měst.

Z teoretického úhlu pohledu pak spojení textové složky vyjadřující sémantické oblasti a grafické složky vyjadřující topografii prostoru přináší ještě jeden obecnější závěr. *Sémantická mapa* totiž nepoužívá textovou složku stejným způsobem jako mapa v kartografickém slova smyslu. V mapě je textová složka nejčastěji představována popisky, které grafickou složku doplňují o názvy institucí, ulic, měst, regionů či států. Tyto názvy však nemají žádný vliv na kvalitu prostoru, jsou jen určitým doplňkem, komentářem, pomůckou pro snadnější orientaci, ale významu samotného prostoru se jakoby netýkají. Oproti tomu v *sémantické mapě* je textová a grafická složka v symetrickém vztahu. Význam místa vyjádřený popiskem je stejně důležitý jako jeho umístění v prostoru. Vzniká tak nové propojení textových a grafických vyjadřovacích prostředků, které představují reakci na kritiku vůči mapě, jakožto nástroji, který proměňuje svět v pouhý obraz (Heidegger 2013), který homogenizuje prostor (Butler 2003), který prostor komodifikuje (Blecha 2007), který umožňuje nakupovat, prodávat a pronajímat prázdné objemy prostoru (Lefebvre 1991), který ničí místa (Neubauer, Cusanus 2009), a který vytváří bezmístí (Relph 1976). *Sémantická mapa* tak představuje nástroj jak vizualizovat prostor a přitom respektovat významovou unikátnost jednotlivých míst.

Literatura

- BABBIE, E. R. (2013): The practice of social research. Wadsworth Cengage Learning, Australia.
- BENNETT, T. (1990): Planning and People with Disabilities. In: Montgomery, J., Thornley, A. (eds.): Radical Planning Initiatives: New Directions for Planning in 1990s. Gower, Aldershot, 259–269.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- BERTIN, J. (2011): Semiology of graphics: diagrams, networks, maps. ESRI Press, Redlands.
- BLÁHA, J. D., HUDEČEK, T. (2010): Hodnocení kartografických děl mentálními mapami. Kartografické listy, 18, 21–28.
- BLÁHA, J. D., SOUKUP, M., BALCEROVÁ, M. (2011): Mentální mapy obyvatel vesnice Yawan v interdisciplinární perspektivě. Kartografické listy, 19, 5–19.
- BLECHA, I. (2007): Proměny fenomenologie. Triton, Praha.
- BUTLER, C. (2003): Law and the social production of space. Disertační práce. Griffith university, Queensland.
- COUCLELIS, H., GOLLEDGE, R. (1983): Analytic research, positivism, and behavioral geography. Annals of the association of american geographers, 73, 3, 331–339.

- ČERNOUŠEK, M. (2002): Kouzlo mentálních map. *Psychologie Dnes*, 8, 11, 18–19.
- DEAR, M., WILTON, R., GABER, S. L., TAKAHASHI, L. (1997): Seeing people differently: the sociospatial construction of disability. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, 4, 455–480.
- DRÁPELA, M. V. (1983): Vybrané kapitoly z kartografie. Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno.
- DRBOHLAV, D. (1991): Mentální mapa ČSFR: definice, aplikace, podmíněnost. *Geografie*, 96, 3, 163–176.
- DRBOHLAV, D. (1993): Intra-urban Migration and Declared Migration Preference Movements in Prague. *Geographia Polonica*, 61, 305–316.
- DRBOHLAV, D. (1995): Behaviorální geografie aneb snaha více poznat a porozumět chování člověka v prostoru a čase. In: Gardavský, V. (eds.): *Otázky geografie*. ČGS, Praha, 5–23.
- FONTANA, A., FREY, J. H. (2005): The Interview: From Neutral Stance to Political Involvement. In: Denzin, N., Lincoln, Y. (eds.): *Handbook of Qualitative Research*. Sage, Thousand Oaks, 695–728.
- GALČANOVÁ, L., OSMAN, R., VACKOVÁ, B. (2011): Prostor „před nádražím“ v Brně – perspektiva chodce. *Urbanismus a územní rozvoj*, 59, 5, 17–25.
- GLASER, B., STRAUSS, A. (1967): *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Aldine publishing company, Chicago.
- GOLLEDGE, R. (2006): Philosophical bases of behavioral research in geography. In: Aitken, S., Valentine, G. (eds.): *Approaches to human geography*. Sage, London, 75–85.
- GOLLEDGE, R., STIMSON, R. (1997): *Spatial behavior: a geographic perspective*. Guilford Press, New York.
- GOTTDIENER, M. (1994): *The social production of urban space*. University of Texas Press, Austin.
- GOULD, P. (1973): Mental Maps. In: Downs, R., Stea, D. (eds.): *Image and Environment*. Aldine, Chicago, 182–220.
- GOULD, P., WHITE, R. (1980): *Mental maps*. Penguin, Harmondsworth.
- GREGORY, D. (1994): *Geographical Imaginations*. WileyBlackwell, Cambridge.
- HARRISON, M. (2004): From Gans to Coleman to the Social Model of Disability: physical environmental determinism revisited. In: Barnes, C., Mercer, G. (eds.): *Disability Policy and Practice: Applying the Social Model*. The Disability Press, Leeds, 51–64.
- HARVEY, D. (1989): *The condition of postmodernity*. Blackwell, Oxford.
- HARVEY, D. (2009): *Social Justice and the City*. The University of Georgia Press, Athens.
- HEIDEGGER, M. (2013): *Věk obrazu světa*. Oikoyemh, Praha.
- HYNEK, A. (1984): Geografický výzkum krajiny a percepce životního prostředí. Univerzita J. E. Purkyně, Brno.
- HYNEK, A., HYNKOVÁ, J. (1979): Prostorová percepce životního prostředí města Boskovic a okolí ve výchově k péči o životní prostředí. *Geografie*, 84, 4, 287–299.
- HYNEK, A., HYNKOVÁ, J. (1980): Percepce prostředí a mentální mapy ve výchově k péči o životní prostředí. *Scripta Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun: Geographia*, 10, 5, 233–248.
- HYNEK, A., SVOZIL, B., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J. (2009): Trvalá udržitelnost Deblínska: Vzdělávací projekt. *Envigogika*, 4, 2, <http://envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/40/403>, (18. 3. 2010).
- CHROMÝ, P., SKÁLA, P. (2010): Kulturně-geografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, 2, 223–246.
- CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009): Kulturní regiony a geografie kultury. *Kulturní reálie a kultura v regionech*. ASPI, Praha, 348.
- IMRIE, R., HALL, P. (2001): *Inclusive design: Designing and developing accessible environments*. Spon press, London.

- JANOŠKA, Z., VOŽENÍLEK, V., TUČEK, P. (2014): Intervalové vymezení průběhu střední linie geografických jevů ze sady polygonů: příklad vymezení regionu Haná z mentálních map. *Geografie*, 119, 1, 91–104.
- KITCHIN, R. (1998): 'Out of Place', 'Knowing One's Place': space, power nad the exclusion of disabled people. *Disability & Society*, 13, 3, 343–356.
- KITCHIN, R., BLADES, M. (2002): *The Cognition of Geographic Space*. I. B. Taurius, London.
- KRIDLER, C., STEWART, R. K. (1992): Access for the Disabled I. *Progressive Architecture*, 73, 7, 41–42.
- KYNČL, M. (2011): Generování střední linie z datasetu mentálních map. Univerzita Palackého, Olomouc.
- KYNČLOVÁ, M., HUDEČEK, T., BLÁHA, J. (2009): Hodnocení kartografických děl: analýza mentálních map orientačních běžců. *Geografie*, 114, 2, 105–116.
- KYNČLOVÁ-TIHONOVÁ, M., BLÁHA, J. D. (2013): Hodnocení mentálních map v GIS. *Informace ČGS*, 32, 1, 1–15.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The production of space*. Blackwell, Oxford.
- LEWIN, K., CARTWRIGHT, D. (1951): *Field theory in social science: selected theoretical papers*. Harper Torchbook, New York.
- LEY, D. (1974): *The black inner city as a frontier outpost: images and behavior of a north Philadelphia neighborhood*. Association of American Geographers, Washington.
- LOFLAND, J. (2006): *Analyzing social settings: a guide to qualitative observation and analysis*. Thomson/Wadsworth, Belmont.
- LURIA, A. (1987): *The Mind of a Mnemonist: A Little Book About A Vast Memory*. Harvard University Press, Cambridge, London.
- LYNCH, K. (1960): *The image of the city*. MIT Press, Cambridge.
- LYNCH, K. (1972): *What Time is this Place?* MIT Press, Cambridge.
- LYNCH, K. (1984): *Good city form*. MIT Press, Cambridge.
- LYNCH, K., POPELOVÁ, L., HUŤA, J. (2004): *Obraz města*. Polygon, Praha.
- NALIMOV, V. V. (1981): *In the labyrinths of language: a mathematician's journey*. ISI Press, Philadelphia.
- NALIMOV, V. V. (1985): *Space, time and life – The probabilistic pathways of evolution*. ISI Press, Philadelphia.
- NEUBAUER, Z., CUSANUS, N. (2009): *O čem je věda?* Malvern, Praha.
- NOVOTNÁ, K., BLÁHA, J. D. (2012): Využití mentálních map uživatelů při hodnocení turistických map. *Geodetický a kartografický obzor*, 58, 4, 87–92.
- OSMAN, R. (2010): Specifika časoprostorového chování imobilních osob. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, 478–482.
- OSMAN, R. (2012): Prostorová orientace a specifika prostorových rozhodnutí osob s pohybovým omezením. In: *Temelová, J., Pospíšilová, L., Ouředníček, M. (eds.): Nové sociální prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života. Aleš Čeněk, Plzeň, 77–98*.
- OSMAN, R. (2014): Sociální prostor. In: *Matoušek, R., Osman, R. (eds.): Prostor(y) geografie*. Karolinum, Praha, 33–58.
- PARK, D., RADFORD, J., VICKERS, M. (1998): Disability studies in human geography. *Progress in Human Geography*, 22, 2, 208–233.
- PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. (1995): *Akademický slovník cizích slov*. Academia, Praha.
- PRAVDA, J. (1990): *Základy koncepcie mapového jazyka*. Geografický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

- RELPH, E. (1976): *Place and placelessness*. Pion, London.
- SÁDLO, J. (1994): Krajina jako interpretovaný text. In: Beneš, J., Brůna, V. (eds.): *Archeologie a krajinná ekologie*. Nadace Projekt Sever, Most.
- SÁDLO, J., POKORNÝ, P., HÁJEK, P., DRESLEROVÁ, D., CÍLEK, V. (2005): *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Malá Skála, Praha.
- SEČKOVÁ, L. (2007): *Slovácko a Moravští Slováci – pokus o vymezení pojmu*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- SEIDMAN, I. (2006): *Interviewing as qualitative research: a guide for researchers in education and the social sciences*. Teachers College, Columbia University, New York.
- SEMIAN, M. (2010): *Regionální identita Českého ráje*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- SEMIAN, M. (2012): Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Český Ráj (Bohemian Paradise), Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 20, 2, 25–35.
- SIWEK, T. (1996): *Česko-polská etnická hranice*. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava.
- SIWEK, T. (2011): *Percepce geografického prostoru*. Edice Geographica, 7, ČGS, Praha.
- SIWEK, T. (2013): *Česko-polské pomezí na Těšínsku: kulturně-geografický pohled*. ACCENDO – Centrum pro vědu a výzkum, o. p. s., Ostrava, 52–55.
- SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007): *České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 43, 5, 1039–1053.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000): *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Spisy FF OU, 136, Ostrava.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2001): *Mapa regionální identity českého Slezska*. In: *Otázky národní identity – determinanty a subjektivní vnímání v podmínkách současné multietnické společnosti*. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 6. a 7. listopadu 2001 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Slezské zemské muzeum, Slezský ústav Opava, Opava, 105–112.
- SOJA, E. W. (1989): *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory*. Verso, London.
- SOJA, E. W. (1996): *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell, Malden.
- SVOZIL, B. (2007): *Znojmo a Retz na mentálních mapách studentů: environmentální pohled*. In: *8. vědecká konferenci doktorantů a mladých vědeckých pracovníků*. FPV UKF Nitra, Nitra, 629–637.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2010): *Percepce historické hranice Moravy a Slezska obyvatelstvem Jesenicka*. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, 856–860.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2012): *Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of the Jeseník area as a partial aspekt of their regional identity*. *Moravian Geographical Reports*, 20, 2, 36–46.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2013): *Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity*. *Geografie*, 118, 4, 392–414.
- TAYLOR, N. (1998): *Urban planning theory since 1945*. Sage publications, London.
- TOLMAN, E. C. (1948): *Cognitive Maps in Rats and Men*. *Psychological Review*, 55, 4, 189–208.

- URRY, J. (1985): Social relations, space and time. In: Gregory, D., Urry, J. (eds.): Social relations and spatial structures. Palgrave Macmillan, London.
- VACKOVÁ, B., OSMAN, R., GALČANOVÁ, L. (2012): Studium jazyka a literárně vědné postupy v sociálně-vědním výzkumu. In: Místo-prostor-krajina v literatuře a kultuře. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 237-252.
- YONTEF, G. (2009): Gestaltterapie. Triton, Praha.
- ZUBRICKÝ, G. (1997): Príspevok k mentálnému mapovaniu Slovenska. Geografický časopis, 49, 3-4, 243-253.

SUMMARY

Semantic map: the case of Ústí nad Orlicí

The paper presents a method of creating a *semantic map* which follows up the tradition of mental mapping. Using the *semantic map*, the paper responds to criticism of *mental maps* of both Lynch-type and Gould-type. It offers a way of complementing the Lynchian image of a town - created only based on the physical structure of space - by its shared meanings. In this sense, Gould-type *mental maps* can also be viewed as a certain criticism, pointing out that the mental image of a particular space contains much more than just the knowledge of landmarks and roads (Ley 1974). On the other hand, neither Gould-type *mental maps* provide a satisfactory solution. Their methods of procedure are heavily structured, dealing strictly with only one selected aspect of a multitude of meanings a space carries, with this aspect being predetermined in advance for quantification and statistical processing. The *semantic map* thus represents a certain reconciliation of these two approaches. Gould-type *mental maps* reject deduction of a mental image of a space/city based solely on its physical structure; instead, they construct the image using its socially shared meaning. Lynch-type *mental maps* then do not seek the creation of an unambiguous image of large regions, but allow for describing the ambiguity of individual places or parts of cities. The *semantic map* thus combines these inspirational spheres and provides a method allowing to describe a socially shared, although ambiguous, meaning of individual places or parts of towns.

The paper presents the *semantic map* as a method of collecting, processing, and also visualising data. The construction of a *semantic map* is based on the Lynch-type *mental map* (Lynch 1960). It is, however, combined with a semi-structured interview (Seidman 2006). The *semantic map* method is thus an interconnection of these two methods producing three main outputs: an audio record of the interview, a mental map delineated by the communication partner and a spatial plot of the keywords drawn by the researcher. The first step in the construction of a *semantic map* is spatial definition of the shared image of a place/town. The second step is selection of words and phrases that fit the shared meaning of the place/town. The third step then is their localization in the "underlying map". The location of the expressions in the map is based on their use by the respondents describing specific locations during the interview. The size of individual expressions indicates the frequency with which the place was named so, or to what extent the designation was shared among the respondents. Then the final step is "regionalization" of the space based on semantic proximity of the words used to describe individual locations.

The *semantic map* method is presented using the example of the town of Ústí nad Orlicí. The empirical material is based on 21 interviews conducted directly in the town of Ústí nad Orlicí

between January and September 2013. Using the snowball method, 11 women and 10 men were chosen with the intent to capture the most diverse experience with the urban space. There were eight semantic areas (regions) defined within the town of Ústí nad Orlicí, which were named with words the respondents used most often to describe them and which also fit the semantic diversity of the whole area. The names of the areas were such as *The Collar*, *The Clearway*, *The Centre*, *The Terrace*, *Žižkov*, *The Park*, *The Housing Estate* and *Behind the Brickworks*. This paper aims to (i) introduce the *semantic map* as a method allowing to describe socially shared meanings of places, (ii) describe the methodical process of creating a *semantic map*, (iii) apply this method on a particular town (Ústí nad Orlicí) and iv) create a *semantic map* of the town.

- Fig. 1 Mental map of Boston (image of city) derived from interviews. Source: Lynch, Popelová, Huťa 2004, 151.
- Fig. 2 Mental map of the Czechoslovak Federal Republic (preference surface). Preference of secondary school students taken in eight selected district towns of Czechia (N = 880) in 1989 and 1990. Source: Drbohlav 1991, 169.
- Fig. 3 Perception of the Bohemian Paradise using Gould type of mental maps. Elementary school teachers N = 99; mayors N = 23; regional officials N = 4; total N = 126. Source: Semian 2012, 31.
- Fig. 4 The semantic maps of the area outside the main railway station in Brno. Source: Galčanová, Osman, Vacková 2011, 20; Vacková, Osman, Galčanová 2012, 240.
- Fig. 5 The semantic map of Ústí nad Orlicí
- Fig. 6 The semantic regionalization of Ústí nad Orlicí
- Fig. 7 The semantic area of The Collar
- Fig. 8 The semantic area of The Clearway
- Fig. 9 The semantic area of The Centre
- Fig. 10 The semantic area of The Terrace
- Fig. 11 The semantic area of Žižkov
- Fig. 12 The semantic area of The Park
- Fig. 13 The semantic area of The Housing Estate
- Fig. 14 The semantic area of Behind the Brickworks

PODĚKOVÁNÍ

Příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu číslo 642372 „Inspiration project (Integrated Spatial Planning, Land Use and Soil Management Research Action)“, financovaný „European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme“.